

Зміст

Вступ, або Українське ХХ століття.....	8
Які таємниці зберігають архіви КГБ.....	13
Григорій Чупринка: бунтар і поет.....	19
Спочатку була УВО.....	25
Від УВО до ОУН.....	35
Пастка для отамана.....	40
Юрко Тютюнник у ролі Юрка Тютюнника.....	46
Олександра Радченко — репресована за пам'ять.....	55
Голодомор. Стирання пам'яті.....	66
Finita la tragedia Миколи Хвильового.....	72
Розгром «Слова».....	77
Лесь Курбас у сталінському театрі абсурду.....	88
Кінці в землю.....	95
Чистильник, або Розжалуваний герой.....	103
Радянський «бліцкриг» 1939 року.....	109
«... являясь отцом руководителя националистической организации», або Трагедія отця Андрія Бандери.....	114
«Матч смерті» в інформаційній грі.....	120
Життя і смерть священика Омеляна Ковча.....	124
Страшний маскарад Хаїма Сигала.....	135
Повстанський Гаврош Мандик Хасан.....	153
Федір Вовк — український націоналіст та праведник народів світу.....	159
Олена Вітер. Сила добра.....	166
Тарас Боровець. Отаман, загублений у часі.....	177
Наказ, якого не було.....	191

«Сокирники», або Про селянську війну на Волині в 1943 році	198
11.07.1943: трагедія і спекуляції.....	202
Третя сторона в польсько-українській війні.....	213
Буря наді Львовом.....	217
Різдвяний бій УПА. Бірча, 7 січня 1946 року	225
Колишні вороги. Грубешівська операція 1946 року	233
Хто запустив «Віслу», або «Остаточне вирішення української проблеми в Польщі».....	239
Дмитро Вітовський, син Дмитра	245
Бочка для Мотрі, або Історія однієї зради.....	253
Людмила Фоя — агент «Апрельская», повстанець «Перелесник»	259
Перша леді підпілля Наталія Шухевич	268
Архімандрит Климентій, обвинувачений за віру	277
Радянська демократія: вибори 1946 року	285
Єдність, гартована голодом	291
Рейд у Прибалтику.....	299
Слідство ведуть... м'ясники	306
Бандерівець Ющенко	313
«Перехоплення» почуттів, або Любов як зброя.....	326
Агент «Блакитний», або Параноя як зброя	340
Останній бій останнього командира	348
Бандера: старі та нові міфи.....	358
ГУЛАГ. Кінець імперії терору	369
Пам'ятник ворогу, або Як КГБ писав історію УПА.....	382
Кухня антисемітизму від КГБ.....	388
Українське відлуння Празької весни	398
Прага-68: вигляд із танка окупанта.....	403
Самвидав під прицілом КГБ.....	408

Зміст

Операція «Блок». Дія перша	413
Заблокована країна. 1972—1973 роки	418
Острів свободи за колючим дротом	428
Бердянське «ЧП» 1974 року	436
КГБ проти правди про Голодомор	440
Чорнобиль: курс на катастрофу	445
«Что это означает?», або Боротьба СРСР із радіацією	450
Post-Чорнобиль: спершу інформація, а радіація потім	457
Остання чекістська п'ятирічка	461
Останні дні імперії. 1991-й очима КГБ	483
У пошуках могили героя	492
Епілог, або Відкриваючи секрети	502

Вступ, або Українське ХХ століття

«Історія з грифом “Секретно”» продовжує жити не тільки тому, що готується до друку вже четверте за чотири роки видання, але й тому, що до кожного з них я маю вносити певні зміни, пов’язані із сучасністю. Текст вступу 2013 року був просякнутий тривогою за те, що описане в книзі тоталітарне минуле повертається. Вже через кілька місяців після виходу «Історії» у світ це стало помітно не лише для дослідників, які займаються ХХ століттям, але й для усіх небайдужих громадян України. Тому вони масово вийшли на вулиці, захищаючи своє майбутнє.

Майже сто днів завзятого протистояння проти свавілля Віктора Януковича та його команди, у якій вони жертвували своїм здоров’ям та навіть життям, знову привели українців до перемоги. Символічно, що їх боротьба за демократичне майбутнє супроводжувалася стихійними спробами порвати із тоталітарними минулим, котрі вилилися у так званий «ленінопад» та ліквідацію інших радянських символів.

Попри перемогу Майдану, боротьба не закінчилася. В дні, коли пишеться цей текст, її епіцентр перемістився на Донбас, ближче до Москви — головного «експортера» тоталітарного минулого в нашу країну. Там вона набула ще більш кривавих форм.

Історики погані пророки, тому важко сказати, коли закінчиться протистояння. Але вони спроможні назвати, що з того, що колись сталося, вже ніколи не повинно відбутися знову. І саме таким чином завадити його повторенню. Про події, які мають назавжди залишитися в минулому, відгороджені від нас міцними ґратами історії, ця книга.

Не буває історії без «білих плям» та загадок. І це природно, адже вона розповідає про минуле, і чим це минуле давніше, тим більше в ньому забутого, втраченого, того, що вже не може дати відповідей допитливим дослідникам. Але в українській історії все не зовсім так — чи не найбільше невідомого стосується найближчого до нас ХХ століття. Попри те, що рівень письменності різко зростав і досяг майже стовідсоткової позначки, коли свідчення про минуле залишали не лише окремі хроністи та органи влади, але й мільйони приватних осіб, котрі вели щоденники та листувалися. Попри те, що, крім письмових джерел, інформацію вже фіксували і на аудіо-, кіно- та відеоносіях, у пам’яті комп’ютерів.

«Білі плями» української історії ХХ століття є наслідком зумисних дій: знищення документальних джерел чи навіть фізичної ліквідації людей як носіїв пам'яті про події, котрі слід було забути. Ті, хто пережив страшні роки, пам'ятаючи про репресії, самі воліли мовчати про «незручне» минуле. Чому саме останніх сто років мали зникнути з пам'яті народу? Річ у тім, що цей період був надзвичайно важливим для українців, він став часом їхнього національного пробудження. Саме у ХХ віці український національний рух, перейшовши через фазу культурного відродження, характерну для попереднього століття, трансформувався в політичний рух. Саме тоді чітких обрисів стала набувати його головна мета — створення незалежної української держави, яка стала національною ідеєю українців. Саме тоді почали творитися конкретні інструменти задля її досягнення у формі різного роду політичних та військових формацій.

У ХХ столітті українці кількаразово відроджували свою незалежність, і так само кількаразово її втрачали, аж поки визвольний рух не досяг мети у 1991 році. Боротьба за історію, за власний погляд на своє минуле була елементом визвольного руху, а знищення чи перекручення цієї історії було інструментом боротьби з ним. Адже історія легітимізувала боротьбу українців за незалежність, була важливим аргументом на користь права на власну державу. Як не дивно, але ця боротьба не завершилася навіть сьогодні, після проголошення незалежності України. Нам досі нав'язують бачення нашого минулого ті чи інші сусіди, які дають безапеляційні оцінки діям чи подіям, настирливо пропонують творити спільні тексти підручників. Навіть більше — у середині країни знаходяться політичні сили, що намагаються завадити поширенню правдивої історії та відновлюють історичні міфи, які використовувалися комуністичним режимом для придушення українського національного руху.

Останнє особливо стало помітно з 2010 року, коли до влади прийшов Віктор Янукович. Нова команда політиків, що опинилася біля керма, дуже швидко проявила себе неабиякою енергією та наполегливістю, яка, на жаль, була спрямована не на рух вперед до майбутнього, а у зворотному напрямку. Реалізовані ними політичні зміни повернули країну в період до 2004 року, більш того, вже незабаром Україна опинилася перед загрозливою перспективою ще глибшого провалювання в минуле, аж до сумного радянського.

Поворот у напрямку back to USSR став помітним в актуальній політиці, де знову політичних опонентів стали перетворювати в політичних в'язнів, а опозиційним медіа — затуляти рота цензурою. Не менше проявів і в оцінках минулого — стараннями чиновників українську історію почали потроху

перетворювати на історію Української СРСР. А для цього цензурували підручники, викидаючи з них матеріали, які суперечать радянському канону, закривали архіви, документи яких руйнують старі радянські історичні міфи. І знову-таки найактивніше ножиці «історичних цензорів» працювали із ХХ століттям. Саме тут вони знаходили найбільше матеріалу, що може завадити сповзанню України в бік авторитарної держави радянського зразка. Адже історія минулого століття свідчить: українці здатні організуватися і протистояти навіть найбільш потужним тоталітарним режимам, вони, врешті, здатні перемагати.

Спроби повернути розвиток країни у зворотному напрямку забрали безліч зусиль і врешті зазнали краху. Відкриту одного разу історичну правду знову заховати неможливо. Тим паче коли зацікавленість українською історією продовжує зростати. У цьому легко переконатися, завітавши до будь-якого книжкового магазину — видань про українське минуле стає з кожним роком більше. Зростає не лише їхня кількість, але й якість. Серед українських бестселерів останніх років домінують твори саме на історичну тему, зокрема ті, які в художній формі розповідають про маловідомі сторінки ХХ століття — «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Чорний Ворон» Василя Шкляра, «Танго смерті» Юрія Винничука та інші. Популярною стає не лише художня, але й науково-популярна література про минуле. Серед книг, які дуже добре були сприйняті читацькою аудиторією, — підготовлені мною видання «Історія з грифом “Секретно”» (2011) та «Історія з грифом “Секретно”». Нові сюжети» (2012).

Книги стали результатом моєї кількарічної співпраці з сайтом www.tsn.ua, на якому в однойменній рубриці друкувалися статті, що потім увійшли до видання. Проте самій ідеї готувати публікації про маловідомі сторінки минулого ХХ століття, оперті на документи ЧК — КГБ, слід завдячувати... Служби безпеки України. І не лише тому, що на посаді директора архіву української спецслужби протягом 2008—2010 років я мав можливість ознайомитися з надзвичайно цікавими й цінними матеріалами чекістів. Вести тижневу авторську колонку спонукали брутальні дії співробітників спецслужби — затримання у вересні 2010 року історика Руслана Забілого. Дослідника, який працював із документами 1940—1950-х років, намагалися звинуватити у «підготовці до розголошення державної таємниці». Задля підтримки свого друга я включився не лише в підготовку та проведення протестних акцій проти спроб СБУ гратися в КГБ, але й вирішив долучитися до його «розголошення державної таємниці»: показати, які саме історичні документи зберігаються в архівах української спецслужби, розповісти на їхній основі історії людей, котрі піднялися на боротьбу проти тоталітарного режиму й потрапили під жорна репресій, показати, як нищилося й переписувалося наше минуле.

Статті публікувалися на сайті в міру їх написання у довільному порядку. Натомість, упорядковуючи книги, я розмістив їх у хронологічній послідовності. Таким чином і перша, і друга книги охоплювали однаковий період у понад сім десятиліть радянського часу. У виданні, яке шановний читач тримає зараз у руках, я об'єднав ці матеріали, додавши дванадцять нових статей, і таким способом зумів урешті зробити «історію з грифом “Секретно”» саме такою, якою задумував від самого початку — як своєрідну історію України минулого ХХ століття.

У фокусі моєї уваги — період, коротший, ніж сто років: описані події між 1918—1991 роками. Це пояснюється тим, що головним джерелом інформації для мене були документи комуністичних спецслужб від ЧК до КГБ. Отже, мова йтиме про радянський період українського минулого, який був не просто найтривалішим, а визначальним для минулого століття і справляє значний вплив на сьогодення країни. Можливо, саме тому в описах цього часу зустрічаємо найбільше недомовок та тенденційних переконачень.

Книгу можна назвати моїм баченням історії українського ХХ століття. Українського — тому що події в книзі відбуватимуться в основному на теренах, які сьогодні входять до нашої держави. Українського — тому що я спробував дивитися на минуле століття саме з українського погляду. Врешті, я пишу про українське ХХ століття, тому що воно було часом, коли світ по-справжньому відкрив для себе Україну та українців.

Книга не є суцільним текстом чи тим паче ретельною хронікою подій від 1918 до 1991 року. Описуючи один із найдраматичніших періодів українського минулого, я хотів подати його не лише як історію, але й як історії. Для вирішення цих понять в англійській мові використовуються два слова: у першому випадку говорять про *history*, у другому — про *story*. Тож моя історія українського ХХ століття складається з 66 різних епізодів. У них ідеться як про відомі, так і здебільшого про незнані загалу події. Їхніми героями є дуже різні люди: як ті, які з повним правом можуть вважатися героями у двох значеннях цього слова, так і ті, хто на це претендувати не може. Серед них є патріоти та зрадники, ті, кого важко віднести до якоїсь із цих категорій, або й ті, кого слід віднести до обох. Тематами книги стали злочини тоталітарного режиму (масові репресії, Голодомор) та боротьба з ним у формі збройного повстання чи ненасильницького опору, українсько-польські й українсько-єврейські стосунки та причини їхнього загострення.

Я свідомо обирав сюжети, які руйнують спрощені уявлення про історію. Переконачений, що кожне складне історичне явище має просте, однозначне

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

й неправильне пояснення. Українцям ще слід навчитися відверто дивитися нас своє минуле, адже тільки такий погляд може бути запорукою їхнього впевненого погляду в майбутнє.

Книга з'явилася на світ як результат спільних зусиль багатьох людей, які допомагали мені у час роботи над нею, і їм належить велика подяка. Це передусім редактори сайту ТСН Орест Сохар та Вадим Осадчий — за пропозицію вести колонку і приємну співпрацю в підготовці та публікації матеріалів, які протягом трьох років з'являлися в Інтернеті. Це люди, які були і героями, і уважними читачами описаних історій, — Юрій Шухевич, Євген Сверстюк, Ігор Калинець, на жаль, уже покійні Іван Гель та Ірина Калинець. Це Влад Кириченко, спільно з яким ми заснували серію «Наш формат історії», у якій з'явилося три видання книги. Це мої колеги з Центру досліджень визвольного руху, особливо редактор наших видань Олександр Оксимець та технічний редактор Петро Клим.

І найбільше дякую дружині, Ярині Ясиневич, не лише за щоденне натхнення, але й за цікаві думки, а головне — за здатність організувати часом нелегкий перехід від ідей до їхньої реалізації.

Київ, липень 2014 року